

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Ольга Барабаш

докторка юридичних наук,
професорка кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету
внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2666-9696>
kolibri1961@ukr.net

УДК 320.05

СОМАТИЧНІ ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА СВОЄ ТІЛО

Анотація. Метою статті є вивчення соматичних прав людини крізь призму права власності на тіло людини.

У статті досліджено соматичні права людини крізь призму власності людини на своє тіло. Зазначено, що сучасні культурні тенденції ведуть до суттєвої зміни суспільної системи цінностей. Те, що руйнує суспільство, не має права бути законодавчо закріпленим. Адже традиційна сім'я, соціальний інститут сім'ї є найпершим фундаментом будь-якого суспільства, зокрема громадянського. А законодавча фіксація деяких "соматичних прав" людини призведе якщо не до загибелі інституту сім'ї, традиційних сімейних відносин, то щонайменше до їх деградації. В умовах демографічної проблеми це загрожує знищенням всього суспільства, самої держави як такої. Якщо визнати, що життя безцінне, то це не можна застосувати до людського тіла. Законодавчі акти підтверджують, що суспільство вже давно стало призначати ціну за тіло і його органи. Ця практика, на жаль, триває і сьогодні, коли суди і страхові компанії вимагають компенсацію за втрату руки, ноги, ока. Однак фактично ця ціна зовсім не є ціною тіла або його органу, це лише плата або компенсація, що дає можливість жертві жити і лікуватися та частково покарати правопорушника. Сучасне кримінальне право захищає тілесну недоторканність за допомогою покарання того, хто завдає шкоди. Сімейне право захищає цінність фізичної безпеки і благополуччя, забезпечуючи тих, хто піклується про дітей, всім необхідним. Трудове право захищає автономію й добробут людини через встановлення допустимої кількості робочих годин, а також правил безпеки й охорони його здоров'я.

Наголошено, що у питаннях права власності на тіло і його частини варто звертатися до цінностей, які не обмежуються лише ринковими інтересами. Цінності мають широкий спектр: від священності людського тіла і до поваги до наших предків, а також бажання служити суспільству. Власність на людські біологічні матеріали та контроль над ними містить у собі безліч незрівнянних між собою цінностей у межах нашого розуміння. Однією з таких унікальних цінностей є людська гідність.

Зроблено висновок, що тіло не є певним статичним станом, його слід розглядати як постійно мінливий складний організм. Взаємозв'язок нашого тіла з іншими тілами і світом навколо нас є природним і дійсно необхідним для нашого життя. У світлі цих міркувань соматичні права людини, пов'язані з можливістю розпоряджатися своїм тілом – здійснювати його “модернізацію”, “реставрацію”, “фундаментальну реконструкцію”, змінювати функціональні можливості організму, проводити зміну статі, трансплантацію органів, – можуть бути розцінені як відображення нормального обміну і взаємозалежності наших тіл з іншими тілами і навколишнім світом. Отож, можливість розпоряджатися своїм тілом – це надана особі міра можливої поведінки, що полягає в можливості самовизначення та самореалізації. Однак перераховані дії з тілом мають здійснюватися тільки в межах закону, завдання якого зводиться до захисту соматичних прав людини. Тобто сам факт розпорядження своїм тілом має бути правомірним у контексті поведінки людини.

Ключові слова: права людини; соматичні права; право на своє тіло; біоюриспруденція; норми права; поведінка; медицина; людська гідність.

В усі часи норми права постійно захищали людське тіло. Прикладів цьому досить багато. Одним із них є “Руська Правда” – кодекс права епохи Київської держави і періоду феодальної роздробленості, що дійшов до нас у списках XIII–XVII ст.¹. Перші джерела права згадують про права людини, пов'язані з можливістю розпоряджатися своїм тілом. При цьому значну роль у правовому регулюванні у цій сфері відігравав метод заборон.

Сьогодні в Україні соматичні права перебувають на первинному етапі становлення, практично кожен вид прав цієї групи потребує чіткого правового регулювання або вдосконалення законодавчих норм відповідно до сучасних ціннісних ідеологічних спрямувань і позитивної практики зарубіжних країн. Також проблема належного формування та функціонування інституту соматичних прав зумовлена відсутністю чітких міжнародних стандартів і правових еталонів правового регулювання та новизною більшості відносин, їх складністю та міжкомплементарним поєднанням низки наукових напрямів: інформатики, медицини, біології, зоології, генетики, інженерії, соціології, математики, філософії, релігії тощо².

Метою дослідження є вивчення соматичних прав людини крізь призму права власності на тіло людини.

У сучасній юридичній літературі під соматичними (тілесними) правами розуміють визнану суспільством і державою можливість певної поведінки, що виражається в повноваженнях щодо розпорядження людиною своїм тілом. Тобто це соматичні вимоги, що отримали визнання

¹ Анатолій Кормич, *Історія вчень про державу і право* (4-ге вид, Алерта 2015) 44.

² Юрій Турянський, ‘Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження’ (автореф дис д-ра юрид наук, 2020) 2.

суспільства і правове закріплення³. Також їх визначають як групу новітніх прав четвертого покоління, що пов'язані з тілесністю людини та полягають у можливості реалізації автономної волі щодо її цілісного тіла, певного органу (органів) чи тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо модифікації, вдосконалення, видозміни своєї тілесності⁴. Окрім того, є й інші цікаві підходи до розуміння соматичних прав людини⁵.

Покоління соматичних прав людини являє собою єдину систему прав, що мають низку концептуальних відмінностей від інших категорій прав. Зокрема, дослідники наголошують, що природа соматичних прав вкрай своєрідна: тут людина не тільки претендує на радикальну зміну первинної тілесної цілісності, а й висуває певні вимоги суспільству. Своєрідний і предмет правових вимог: будучи лише частково матеріальним, він водночас принципово визначений персональними характеристиками правовласника⁶.

О. Нестерова виділяє такі ознаки соматичних (особистісних) прав людини: специфічний характер об'єкта цих прав – тіло людини; можливість їх практичного здійснення за допомогою досягнень природничих і технічних наук (біології, генетики, медицини, фізики, техніки тощо); невизнання цих прав релігією, мораллю, етикою; нерозривний зв'язок з основними, передусім особистими правами людини; реалізація таких прав є юридичними фактами для інших правових відносин; визнання та реалізація відображають рівень особистісно-правових цінностей держави і суспільства загалом⁷. Тож вчені переважно сходяться на думці, що основна ознака цієї групи прав людини – безпосередня пов'язаність із тілом людини. Право людини розпоряджатися своїм тілом охоплює: 1) право вирішувати особливості функціонування та зовнішнього виразу цілісного тіла як людського організму; 2) право здійснювати такі дії відповідно до певного органу (органів) чи тканин; 3) право людини розпоряджатися тими біологічними компонентами, які вже відмежовані від її тіла, як-от частини тканин, ДНК, кров, сперма тощо⁸.

³ Аслан Абашидзе, Александр Солнцев, 'Новое поколение прав человека: соматические права' (2009) 1 Московский журнал международного права 70.

⁴ Турянський (н 2) 6.

⁵ Олександр Шишка, 'Соматичні права та перспективи розвитку їх в Україні' (2011) 59 Актуальні проблеми держави і права; Семен Стеценко, *Медицинское право* (Юридический центр Пресс 2004); Виктор Сальников, Семен Стеценко, 'Общие принципы правового регулирования трансплантации органов и тканей человека' (2000) 6 Юрист; Виктор Сальников, Семен Стеценко, 'Право и медицина: доктрина информационного согласия' (2002) 1 Новая правовая мысль 39; Ольга Старовойтова, *Тело и закон* (ГУАП 2006).

⁶ Владимир Крусс, 'Личностные ("соматические") права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы' (2000) 10 Государство и право 43.

⁷ Елена Нестерова, 'Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека' (2011) 7 Социально-экономические явления и процессы 224.

⁸ Юрій Турянський, 'Соматичні права як новітня юридична категорія' (2020) 1 Право і суспільство 114.

У науці значного поширення набула класифікація соматичних прав, яку розробив учений М. Лаврик: право на смерть; права людини щодо її органів і тканин; сексуальні права людини (можливість шукати, отримувати і передавати інформацію, що стосується сексуальності; право на легалізацію проституції; оборот порнографічної продукції та правове регулювання становища сексуальних меншин); репродуктивні права людини (позитивного характеру: штучне запліднення; негативного характеру: аборт, стерилізація, контрацепція); право на зміну статі; право на клонування всього організму чи окремих органів; право на вживання наркотиків і психотропних речовин⁹.

У науці склалося неоднозначне ставлення до інституту соматичних прав людини. З одного боку, біологія і медицина, що стрімко розвиваються, диктують необхідність якісного правового регулювання цієї сфери. Деякі із зазначених прав існують не тільки в науковій доктрині, а й закріплені на законодавчому рівні в окремих державах. Так, наприклад, активна евтаназія легалізована в Нідерландах, Швейцарії, Бельгії, Люксембурзі, окремих штатах США, Японії, Південній Кореї, а пасивна – у Німеччині, Мексиці, Швеції, Індії¹⁰. Так, новітні біомедичні технології позбавили людство багатьох серйозних недуг. Однак поряд із наданням величезних позитивних можливостей нові наукові досягнення стали джерелом і певних труднощів. Можливість необмеженого втручання в людську природу зумовила виникнення серйозних етичних і правових проблем. При цьому багато з них не мають однозначного рішення, є предметом наукових суперечок¹¹. Зокрема, уже давно вимагають юридичного вирішення питання, пов'язані з визначенням початку людського життя і його кінця, з юридичним статусом коматозних хворих, людського ембріона, з допустимістю втручання в генетичні характеристики людини¹². З другого боку, розглянута категорія прав, як наголошують вчені, навряд чи може бути розміщена в традиційній класифікації прав і свобод¹³.

Право як система норм, закріплених у законодавстві, має оберігати суспільство від руйнування його багатовікових основ. Наприклад, правовий дозвіл одностатевій сім'ї мати дитину означає порушення права дитини на різностатевих батьків, яке є основою її гармонійного розвитку¹⁴. Говорячи про ціннісний зміст права, зауважимо, що сучасні культурні тенденції ведуть до суттєвої зміни суспільної системи цінностей.

⁹ Максим Лаврик, 'К теории соматических прав человека' (2005) 3 Сибирский юридический вестник 24.

¹⁰ Булеца Сібїлла, Марія Менджул, Юлія Паніна, 'Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я' (2019) 55 1 Науковий вісник Ужгородського національного університету Сер "Право" 111.

¹¹ Семен Стеценко, 'Правовая регламентация пересадок органов и тканей в России XVI–XIX вв.' (1999) 7 Юрист 21–2.

¹² Там само.

¹³ Крусс (н 6) 43.

¹⁴ Ольга Розгон, 'Порушення сімейних прав трансгендерної особи у контексті доктрини прав людини' (2016) 5 Eurasian Academic Research Journal.

На жаль, ці західні цінності під виглядом загальнолюдських нав'язують-ся всьому світу.

Називати ці соматичні вимоги “правами” або “свободами” не виправдано. Те, що руйнує суспільство, не має права бути законодавчо закріпленим. Адже традиційна сім'я, соціальний інститут сім'ї є найпершим фундаментом будь-якого суспільства, зокрема громадянського. А законодавча фіксація саме таких “соматичних прав” людини призведе якщо не до загибелі інституту сім'ї, традиційних сімейних відносин, то щонайменше до їх деградації. В умовах демографічної проблеми це загрожує знищенням всього суспільства, самої держави як такої.

У цьому аспекті окремої уваги потребує проблема права власності на своє тіло. Якщо визнати, що життя безцінне, то це не можна застосувати до людського тіла. Законодавчі акти підтверджують, що суспільство вже давно стало призначати ціну за тіло і його органи. Ця практика, на жаль, триває і нині, коли суди і страхові компанії вимагають компенсацію за втрату руки, ноги, ока. Однак фактично ця ціна зовсім не є ціною тіла або його органу, це лише плата або компенсація, що дає можливість жертві жити і лікуватися та частково покарати правопорушника. Сучасне кримінальне право захищає тілесну недоторканність за допомогою покарання того, хто завдає шкоди. Сімейне право захищає цінність фізичної безпеки і благополуччя, забезпечуючи тих, хто піклується про дітей, всім необхідним. Трудове право захищає автономію й добробут людини через встановлення допустимої кількості робочих годин, а також правил безпеки й охорони його здоров'я.

Яскравим прикладом правового захисту людини та її тіла є Цивільний кодекс сучасної Франції (зі змінами й доповненнями станом на 1998 р.). У ньому, зокрема, зазначено, що людське тіло недоторканне. Так, наголошується, що людське тіло, його окремі органи і вилучені з нього органи не повинні бути об'єктом цивільно-правових угод (ст. 16¹). Цілісність людського тіла може бути порушена лише у разі необхідності лікарського втручання. Попередньо для цього має бути отримана згода зацікавленої особи, крім тих випадків, коли стан людини не дозволяє їй висловити свою думку на лікарське втручання (ст. 16³). Ніхто не має права зазіхати на цілісність людської істоти. Будь-яка геннотехнологічна практика із селекції людей забороняється. Без будь-якого збитку для досліджень у сфері запобігання й лікування спадкових захворювань не можуть проводитися трансформації генетично заданих параметрів для докорінної зміни індивідуальних спадкових особливостей людини (ст. 16⁴). Завідомо маловартими є будь-які комерційні угоди з приводу використання людського тіла, його органів і вироблених на його основі продуктів (ст. 16⁵)¹⁵.

¹⁵ Французский гражданский кодекс (науч ред Д Лавров, пер с франц А Жукова, Г Пашковская, Юридический центр Пресс 2004).

Варто зауважити, що, відповідно до Закону Федеративної Республіки Німеччина про трансплантацію органів, під органом розуміють клітини і тканини складних частин тіла, які утворюють єдність і виконують певні функції. Тканини – це окремі види клітинних сполук, з яких складається організм і які виконують загальну функцію. Прикладами є серце, нирка, печінка, шкіра, кістки, жорстка оболонка мозку і рогівка ока. Не належать до органів за законом: кров, кістковий мозок, органи ембріонів і зародків, їхні тканини і частини, а також гени, сперматозоїди і яйцеклітини¹⁶.

Отже, законодавство різних держав у процесі своєї еволюції завжди розглядало людське тіло з аксіологічних позицій. Однак поняття його цінності іноді зводять до “блага” (традиція, що йде від Платона) або його розуміння як вартості, економічної цінності (традиція, що утвердилася в класичній політекономії). У сучасному зарубіжному правознавстві то-чаться дискусії про тіло як власність¹⁷.

Тіло є фізичним і тимчасовим виразом унікальної людської персони. І тому така вартість наших тіл – це просто те, що ми маємо і використовуємо для досягнення своїх цілей, вона не може охопити основні відмінності між нашим тілом та іншими об’єктами, які ми використовуємо для досягнення мети. Для багатьох людей їхні тіла та їхні життєві позиції сильно пов’язані. Наше тіло – це не просто засіб досягнення мети, воно є невіддільною частиною цієї мети. Без наших тіл наші життєві плани були б нездійсненні. Крім того, іншим людям наші тіла представляють те, ким ми є: те, що вони бачать; те, що ідентифікує нас. У цьому сенсі наші тіла є не просто “нашими”; вони частково охоплюють нашу сутність¹⁸.

Наші тіла з’являються і розвиваються в контакт з іншими тілами. Під час вагітності плід і мати ділять рідину і простір. Далі після народження дитина залежить від тіла матері, адже потребує харчування. Без тіла матері тіло дитини не вижило б. Мати повинна виконувати все те необхідне, чого потребує дитина. У літньому віці, через хвороби або недієздатність, тіло однієї людини знову може залежати від тіл інших людей. Цілий діапазон людських дій, які ми високо оцінюємо, говорить про взаємопов’язаність наших тіл. Тому тіло варто розглядати не просто як єдиний статичний організм: воно постійно змінюється і взаємодіє зі світом навколо нас.

Із цього можна зробити висновок про те, що тіло не є певним статичним станом, його слід розглядати як постійно мінливий складний

¹⁶ Gesetz über die Spende, Entnahme und Übertragung von Organen und Geweben (Transplantationsgesetz – TPG). Ausfertigungsdatum: 05.11.1997 <<https://www.gesetze-im-internet.de/tpg/TPG.pdf>> (accessed: 23.12.2021).

¹⁷ Andrew Bainham, Shelley Day Sclater, Martin Richards, *Body Lore and Laws* (2011); Dorothy Leder, ‘Whose Body? What Body?’ (1990) II, III Persons and Their Bodies 43.

¹⁸ Leder (n 17) 43.

організм. Можливості наших тіл постійно змінюються, оскільки клітини вмирають і створюються нові. До того часу, коли людина помирає, вона стає біологічно іншою, якщо порівнювати з тим періодом, коли вона з'явилася на світ. Треба вважати, що взаємозв'язок нашого тіла з іншими тілами і світом навколо нас є природним і дійсно необхідним для нашого життя. Сутність наших тіл постійно змінюється. У світлі цих міркувань, як ми вважаємо, соматичні права людини, пов'язані з можливістю розпоряджатися своїм тілом – здійснювати його “модернізацію”, “реставрацію”, “фундаментальну реконструкцію”, змінювати функціональні можливості організму, проводити зміну статі, трансплантацію органів, – можуть бути розцінені як відображення нормального обміну і взаємозалежності наших тіл з іншими тілами і навколишнім світом. Пересадка органу від іншої людини – це тільки приклад мінливого природного характеру тіла. Отож, *можливість розпоряджатися своїм тілом – це надана особі міра можливої поведінки, що полягає в можливості самовизначення та самореалізації*. Однак перераховані дії з тілом мають здійснюватися тільки в межах закону, завдання якого зводиться до захисту соматичних прав людини. Тобто сам факт розпорядження своїм тілом має бути правомірним у контексті поведінки людини.

Проблема тіла сьогодні також займає особливе становище в соціологічних і культурних дослідженнях¹⁹. Проте відносини між правовими й соціальними аспектами тіла досі не становили помітної проблеми в науковій літературі. Тим часом проблема правових рамок тіла є досить значущою та відомою, що продиктовано розвитком такого напрямку юридичної науки, як біоюриспруденція. Так, на думку С. Стеценка, розвиток біоюриспруденції стимулювався значною мірою завдяки проведенням наукових досліджень, присвячених теоретико-правовим і галузевим юридичним аспектам регулювання: виникнення, сутності, наповнення та припинення права на життя; антропологічних характеристик сучасного праводержавознавства; людської гідності та права на достойне життя; трансплантації органів і тканин людини; клонування, сурогатного материнства та інших маніпуляцій із генетичним матеріалом; евтаназії та формулювання наукових підходів до наявності/відсутності права на смерть; особистих немайнових прав, що забезпечують фізичне і психологічне благополуччя людини тощо²⁰.

Крім того, питання про власність тіла не може бути відокремлене від проблеми суверенітету та соціальної і політичної теорії. Проблема тіла займає центральне місце в будь-якій теорії влади і в будь-якому сучасному баченні громадянства і прав людини.

¹⁹ Олена Дашковська, ‘Покоління прав людини як соціальна форма опосередкування свободи’ (2016) Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Сер ‘Юриспруденція’ 22.

²⁰ Семен Стеценко, ‘Біоюриспруденція: поняття, принципи, значення’ (2016) 31 Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова Сер Економіка і право 70.

Теорія права завжди стикалася з труднощами в розумінні всієї складності людського тіла. Революція в мікробіології і можливість застосування досягнень генної інженерії щодо тіла в сучасному суспільстві додали нові складності для права. У питанні про право на тіло, на думку іноземних дослідників Е. Річардсона і Б. Тернера, варто розрізняти три моменти: 1) право на цілі тіла (тобто право на людей); 2) право на купівлю, продаж або зберігання частини тіла (у разі пересадки, пожертвування чи продажу органів); 3) право на “частинки” тіл (коди ДНК, генетичний матеріал, що належить до людського відтворення, наприклад, яйцеклітини, сперма)²¹.

Комерційне використання частин тіла або частинок тіла порушує серйозні етичні та правові питання, які нині не мають однозначних вирішень. Створення людських ембріонів у пробірці та їх зберігання в клініках зробило латентні людські тіла потенційно доступними для експериментування й покупки. Такі технологічні розробки кінця ХХ ст. змусили багато держав всерйоз задуматися про необхідність їх правового регулювання, щоб захистити людське життя, що зароджується, від технологічної небезпеки. Чи є “передембріон” тілом – спірне питання, проте встановити межі його втілення вельми важливо для юридичної практики. Реальна перевірка ідеї власності цілком може полягати в розгляді того, як закон регламентує ці делікатні аспекти нашого життя. Оскільки подібні угоди зазвичай розцінюються як такі, що глибоко заторкують природу і значення самого життя, багато держав ввели жорсткий контроль за їх здійсненням. Людське тіло і його частини дедалі більше стають об’єктом правового втручання й регулювання. У межах світової системи сьогодні процвітає торгівля цілими тілами на злочинному ринку сексуальних послуг.

Активувався також продаж органів, наприклад, нирок, із країн третього світу для багатих пацієнтів, і цей ринок також значною мірою нерегульований. Існує глобальний ринок репродуктивних матеріалів, ведеться конкурентна боротьба за те, щоб заволодіти й управляти генетичними кодами через патенти. У глобальній системі капіталістичних відносин обміну тіло людини було перетворено на товар. З живого тіла воно перетворюється на річ, яка змінюється як товар на світовому ринку, де попит і пропозиція фактично не можуть управлятися за допомогою наявних правових конвенцій.

Питання про наявність/відсутність речового права щодо тіла людини активно обговорюється й у вітчизняній науковій літературі²².

²¹ Edward Richardson, Bryan Turner, ‘Bodies as Property: From Slavery to DNA Maps’ (2011) *Body Lore and Laws* 39.

²² Аркадій Майфат, Алексей Лисаченко, ‘Тело человека, его отдельные части как объекты правового воздействия: некоторые предложения для обсуждения’ (2002) 2 *Юридический мир*; Семен Стеценко, *Право и медицина: проблемы соотношения* (Международный университет 2002).

Чи є людина власником свого тіла? У сучасній науковій літературі висловлюються різні думки із цього питання. Є автори, які категорично заперечують право власності на тіло, вважаючи, що визнання цього права може призвести до кримінальної комерціалізації²³. Інші вважають за потрібне визнати право власності людини і на своє тіло загалом, і на будь-який його орган зокрема²⁴.

Третя група авторів стверджує, що правовідносини, які виникають щодо власного тіла, не вічні за своєю суттю. Право на володіння, користування і розпорядження власним тілом є, на їхню думку, самостійним правом, яке не має речової природи. Воно природне і дано нам природою²⁵.

Великі суперечки викликає й питання про статус окремо взятих органів людського тіла. На думку експертів, органи людського тіла не можуть бути предметом купівлі-продажу, але вони можуть бути предметом угоди, зокрема дарування. Як відомо, у світовій практиці трансплантології проблема ця не нова. Не випадково, згідно з ч. 3 ст. 28 Конституції України, ‘жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідкам’²⁶. А за таких обставин згоду на вилучення донорських органів і за життя, і після смерті може надати лише кожен особисто. Саме тому, відповідно до чинного законодавства, в Україні діє “презумпція незгоди”, тобто за відсутності належно оформленої персональної згоди самої особи вилучення її органів для донорських потреб є недопустимим, а передавання цього права будь-кому, зокрема й родичам, Конституцією не передбачене. Проте щоб обійти ці конституційні принципи, ч. 11 ст. 16 Закону України “Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині” передбачено, що в разі, якщо відсутнє волевиявлення померлого, вилучення органів та/або тканин тіла для подальшої трансплантації здійснюється з дозволу чоловіка (дружини), близьких родичів або іншої особи, яка взяла на себе зобов’язання поховати померлого й має відповідне свідоцтво про смерть²⁷. Ба більше, розвиток трансплантології та почасти злочинна її комерціалізація підштовхують до активізації дій зацікавлених осіб, які, обґрунтовуючи свою позицію зрозумілою потребою “покращення ситуації з донорським матеріалом”, виступають із пропозицією заміни “з практичних мір-

²³ P A Gerike, ‘Human Biological Material: A Proprietary interest of Part of Monistic Being’ (1991) 17 OHIO NUL Rev 805.

²⁴ B W Spren, ‘Spleens and others valuables: The need recognize property rights in human body parts’ (1995) 23 Hofstra Law Review 3.

²⁵ Майфат, Лисаченко (н 22) 8–9.

²⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 23.12.2021).

²⁷ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19?find=1&text>> (дата звернення: 23.12.2021).

кувань” презумпції незгоди на презумпцію згоди, що нібито “відповідає духовній та громадській ментальності нашого суспільства”²⁸.

Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за низку злочинів, які можуть бути вчинені у сфері трансплантації (зокрема ст. 143)²⁹. Ця норма покликана захистити потенційного донора від будь-якого тиску з боку інших осіб, оскільки добровільність надання органів або тканин живим донором – одна з головних вимог операцій з їх пересадки, встановлена міжнародно-правовими документами. Скажімо, у Німеччині законодавство про трансплантацію встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю органами та за трансплантацію без згоди донора, а також за незаконне поширення, переробку або використання особистісної інформації у зв’язку з трансплантацією³⁰.

Лікарі повинні інформувати своїх пацієнтів про будь-який комерційний інтерес, який становлять їхні біологічні матеріали. І цю вимогу можна розглядати як невелику перевірку впливу цих інтересів на рекомендації лікаря; вона також сприяє збільшенню можливості пацієнта самостійно ухвалювати рішення. Так, відповідно до Декларації стосовно трансплантації людських органів, прийнятої 1987 р. Всесвітньою медичною асоціацією (далі – ВМА), проведення будь-якої операції з трансплантації вимагає отримання ‘інформованої, добровільної та усвідомленої згоди донора і реципієнта, а у випадках, коли це неможливо, то членів їх сімей або законних представників’³¹. Резолюція з питань поведінки лікарів при здійсненні трансплантації людських органів, ухвалена ВМА 1994 р., стала відповіддю на поширення випадків участі лікарів в операціях з пересадки органів і тканин, отриманих від осіб, засуджених до смертної кари, осіб із фізичними або психічними вадами, викрадених дітей та інших осіб, які не мають можливості відмовитися від такої операції, або взагалі без їхньої згоди³².

З другого боку, визнання права власності на тіло за пацієнтом могло б бути виражене у формулі зниження ймовірності перебування лікаря під впливом комерційного інтересу щодо пацієнта. Законодавчі позиції пацієнта мають бути поліпшені й посилені. Він повинен бути менш залежний від лікаря в тому випадку, якщо йдеться про захист його при-

²⁸ Іван Котюк, Анатолій Мусієнко, ‘Права людини потребують захисту і після її смерті’ (*LexInform*, 2020) <<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/prava-lyudyny-potrebuyut-zahystu-i-pislya-yiyi-smerti>> (дата звернення: 23.12.2021).

²⁹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 23.12.2021).

³⁰ Gesetz über die Spende (n 16).

³¹ Декларація стосовно трансплантації людських органів від 30 жовтня 1987 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_330#Text> (дата звернення: 23.12.2021).

³² Тетяна Подорожна, Ірина Євхутіч, ‘Юридичні аспекти трансплантації органів і тканин людського організму: окремі аспекти кримінальної відповідальності’ в *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров’я: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород, 12 квітня 2019 р.* (Булеца С, Лазур Я, Менджул М ред, 2019).

родних і цивільних прав. Визнання права власності пацієнта на тіло унеможливило б вплив комерційних інтересів лікарів на їхні медичні рекомендації.

Ми вважаємо, що контроль за реалізацією права людини на своє тіло має здійснювати держава. Людський організм варто розглядати як суб'єкт, найцінніший у будь-якому цивілізованому суспільстві. При цьому ми допускаємо, що аналізу права власності можуть бути піддані не тільки економічні, а й неекономічні цінності. І хоча багато хто вважає, що економічні цінності істотні, вони не повинні бути головними під час розгляду цього питання. У питаннях права власності на тіло і його частини варто звертатися до цінностей, які не обмежуються лише ринковими інтересами. Цінності мають широкий спектр: від священності людського тіла і до поваги до наших предків, а також бажання служити суспільству. Оскільки ми часто ототожнюємо себе з нашим тілом, думка про те, щоб вирізати і віддати частину нашого тіла іншій людині, видається непринятною для багатьох тих, хто вірить, що людина створена за подобою Божою і що розкрити людське тіло – гріх. З іншого боку, якщо вже треба розлучитися з чимось настільки важливим нашому тілу, то багато хто з нас волів би зробити це заради близької людини або з альтруїстичних спонукань, але не за грошову винагороду. Власність на людські біологічні матеріали та контроль над ними містить у собі безліч незрівнянних між собою цінностей у межах нашого розуміння. Однією з таких унікальних цінностей, на нашу думку, є людська гідність.

Висновки. Отже, людське тіло і надалі є предметом обговорення з позицій власності. Нині в науці розроблено поняття соматичних прав людини, класифіковано їх за певними ознаками, однак це питання нині не вивчено досконало і вимагає доопрацювання. Відповідно до запитів і вимог пацієнтів, дослідників, фармацевтичних компаній і широких мас потрібно розробити нормативний акт, щоб регулювати права й обов'язки різних сторін. Цей проект має бути гнучким: у ньому повинні бути втілені ідеї різних дослідників проблеми права власності на людське тіло. Потрібно також визначити зміст кожного права людини, що належить до соматичних. Спірним є питання про легалізацію цієї групи прав. При цьому важливо враховувати, що, з одного боку, правового регулювання цієї сфери суспільних відносин потребує сучасний рівень розвитку науки й медицини, з другого боку, правове регулювання має здійснюватися так, щоб не порушувати вкорінені в суспільстві моральні цінності та установки, не порушувати інших прав людини з точки зору правомірної поведінки та юридичної відповідальності за неправомірні вчинки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bainham A, Sclater Sh D, Richards M, *Body Lore and Laws* (2011) (in English).
2. Kormych A, *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo* (4-te vyd, Alerta 2015) (in Ukrainian).
3. Starovojtova O, *Telo i zakon* (GUAP 2006) (in Russian).
4. Stecenko S, *Medicinskoe pravo* (Juridicheskij centr Press 2004) (in Russian).
5. Stecenko S, *Pravo i medicina: problemy sootnoshenija* (Mezhdunarodnyj universitet 2002) (in Russian).

Journal articles

6. Gerike P A, 'Human Biological Material: A Proprietary interest of Part of Monistic Being' (1991) 17 OHIO NUL Rev 805 (in English).
7. Leder D, 'Whose Body? What Body?' (1990) II, III Persons and Their Bodies 43 (in English).
8. Richardson E, Turner B, 'Bodies as Property: From Slavery to DNA Maps' (2011) Body Lore and Laws 39 (in English).
9. Sprem B W, 'Spleens and others valuables: The need recognize property rights in human body parts' (1995) 23 Hofstra Law Review 3 (in English).
10. Abashidze A, Solncev A, 'Novoe pokolenie prav cheloveka: somaticheskie prava' (2009) 1 Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava 70 (in Russian).
11. Buletsa S, Mendzhul M, Panina Yu, 'Pravova pryroda ta zmist prav liudyny chetvertoho pokolinnia u sferi okhorony zdorov'ia' (2019) 55 1 Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu Ser "Pravo" 111 (in Ukrainian).
12. Dashkovska O, 'Pokolinnia prav liudyny yak sotsialna forma oposeredkuvannia svobody' (2016) Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu Ser "Iurytsprudentsiia" 22 (in Ukrainian).
13. Kruss V, 'Lichnostnye ("somaticheskie") prava cheloveka v konstitucionnom i filosofsko-pravovom izmerenii: k postanovke problemy' (2000) 10 Gosudarstvo i pravo 43 (in Russian).
14. Lavrik M, 'K teorii somaticheskikh prav cheloveka' (2005) 3 Sibirskij juridicheskij vestnik 24 (in Russian).
15. Majfat A, Lisachenko A, 'Telo cheloveka, ego ot del'nye chasti kak ob'ekty pravovogo vozdejstvija: nekotorye predlozhenija dlja obsuzhdenija' (2002) 2 Juridicheskij mir (in Russian).
16. Nesterova E, 'Ponjatie i juridiko-social'naja sushhnost' somaticheskikh prav cheloveka' (2011) 7 Social'no-jekonomicheskie javlenija i processy 224 (in Russian).
17. Rozghon O, 'Porushennia simeinykh prav transhendernoi osoby u konteksti doktryny prav liudyny' (2016) 5 Eurasian Academic Research Journal (in Ukrainian).
18. Sal'nikov V, Stecenko S, 'Obshhie principy pravovogo regulirovanija transplantacii organov i tkanej cheloveka' (2000) 6 Jurist (in Russian).
19. Sal'nikov V, Stecenko S, 'Pravo i medicina: doktrina informacionnogo soglasija' (2002) 1 Novaja pravovaja mysl' 39 (in Russian).
20. Shyshka O, 'Somatychni prava ta perspektyvy rozvytku yikh v Ukraini' (2011) 59 Aktualni problemy derzhavy i prava (in Ukrainian).
21. Stecenko S, 'Pravovaja reglamentacija peresadok organov i tkanej v Rossii XVI–XIX vv.' (1999) 7 Jurist 21–22 (in Russian).
22. Stetsenko S, 'Bioiurytsprudentsiia: poniattia, pryntsypy, znachennia' (2016) 31 Naukovyi chasopys NPU im M P Drahomanova Ser Ekonomika i pravo 70 (in Ukrainian).

Ольга Барабаш

23. Turianskyi Yu, 'Somatychni prava yak novitnia yurydychna katehoriia' (2020) 1 Pravo i suspilstvo 114 (in Ukrainian).

Theses

24. Turianskyi Yu, 'Somatychni prava liudyny v suchasni doktryni konstytutsionalizmu: teoretyko-pravove doslidzhennia' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).

Conference papers

25. Podorozhna T, Yevkhtyuch I, 'Iurydychni aspekty transplantatsii orhaniv i tkanyh liudskoho orhanizmu: okremi aspekty kryminalnoi vidpovidalnosti' v *Zabezpechennia prav liudyny chetvertoho pokolinnia u systemi okhorony zdorov'ia: mater Mizhnar nauk-prakt konf, Uzhhorod, 12 kvitnia 2019 r.* (Buletsy S B, Lazura Ya V, Mendzhul M V red, 2019) (in Ukrainian).

Websites

26. Kotiuk I, Musiienko A, 'Prava liudyny potrebuyut zakhystu i pislia yii smerti' (*LexInform*, 2020) <<https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/prava-lyudyny-potrebuyut-zahystu-i-pislya-yiyi-smerti>> (accessed: 23.12.2021) (in Ukrainian).

Olha Barabash

SOMATIC RIGHTS IN THE HUMAN RIGHTS SYSTEM: OWNERSHIP OF ONE'S BODY

ABSTRACT. The aim of the article is to study somatic human rights through the prism of property rights to the human body.

The article deals with somatic human rights in the light of human ownership of one's body. It is noted that modern cultural tendencies lead to a significant change in the social value system. Everything that destroys society has no right to be introduced in law. After all, the traditional family and the social institution of the family are the first foundation of any society, including civil society. In addition, the legislative fixation of some "somatic rights" may lead to the destruction of the institution of the family, traditional family relations, or even to their degradation. In the context of the demographic problem, this threatens the destruction of society as a whole, the state itself. If we recognize that life is invaluable, it cannot be applied to the human body. The legislative acts confirm that society has set a price for the body and its organs long before. Unfortunately, this practice lasts today; courts and insurance companies demand compensation for the loss of an arm, a leg, and an eye. However, this price is not the price of the body or its organ. It is a payment or compensation, which allows victims to live, to be treated, and to punish the offender partially. Modern criminal law protects the bodily inviolability of the person by punishing those who cause harm. Family law protects the value of physical security and well-being by providing those who care for children with everything they need. Labor law protects a person's autonomy and well-being by the establishment of admissible working hours, as well as safety and health rules.

In matters of ownership of the body and its parts, it is reasonable to refer to values that are not limited to market interests. Values have a wide range: from the sanctity of the human body to respect for our ancestors, as well as the desire to serve society. Ownership and control of human biological materials contain many incomparable values within our understanding. Human dignity is one of such unique values.

It is concluded that the body is not a static state; it should be considered a constantly changing complex organism. The connection of our body with other bodies and the world around us is a natural and necessary feature of our life. In the light of these considerations, somatic human rights related to the ability to dispose of the body – to carry out its “modernization”; “restoration”; “fundamental reconstruction” to change the functional capabilities of the body, sex change, and organ transplantation – could be seen as a reflection of ordinary exchange and interdependence of our bodies with other bodies and the world around us. Thus, the ability to dispose of one’s body is a measure of possible human behavior, which consists of the possibility of self-determination and self-realization. However, these actions with the body should be carried out only within the law, the task of which is to protect somatic human rights. That is, the very fact of disposing of one’s body must be legitimate in the context of human behavior.

KEYWORDS: human rights; somatic rights; right to one’s body; bio-jurisprudence; norms of law; behavior; medicine; human dignity.